Присвячую Льву Мих. Жемчужникову

Се було в другій половині квітня, в Криму, в Алупці.

Я цілу ніч не лягав спати. Відчинивши навстіж вікна і двері на ганок, я впивав в себе на повні груди чисте, тепле, вогкувато-м'яке повітря морське прекрасної країни гірської. Навкруги стояла глибока тиша; вона не тільки сприяла, а надила мене до тієї роботи, коло якої я тоді працював. Працював я і мозком, і серцем над перебуванням Шевченка на другому засланні2 в степу киргизькому. Я цілу ніч писав, цілу ніч стояв перед мене убогий форт темрявний і його змордована муштрою та нудьгою горопашна залога; німо-терпелива вона, неначе та скеля, що на своєму лоні держить форт-тюрму... За скелею реве море суворе, непривітне, "невмите" , та, ревучи, хвилюючи, кидає на берег журбу-тугу, ніби хоче ще більш нагнати скорбот на бережан, і без того смутних, зажурених.

Я почув, що не тільки фізичною, але і духовно-моральною стороною я стомлений, кволий; враження Шевченкового перебування на березі Каспія утомили мою душу. Я кинув писати. Очі мої впали на далекий схід. Ледві-ледві показувалися там ознаки зорі ранкової. Я упав на канапку і почував, що душа не тільки утомлена, а якась наче розбита, серце моє поранене. Сон не брав мене, очі не сплющувались, впилися вони в море.

Перед мене на півдні було не те море, що цілу ніч томило мене; ні! Перед мене безкраїм килимом розіслалося Чорне море, неосяжне, широке, невимовно принадливе, чарівне. Нерухоме воно; здається, то не вода, а сизо-блакитне скло: ген-ген далеко-предалеко, скільки око сягає, горить безкрає море срібними іскорками дрібними. Мені ввижається, що з тих іскорок встають водограї: встало їх кілька, знялися високо

вгору, там злилися в одну масу. Бачу, як та маса вліворуч рушила і тече з півдня на північ, неначе лава та з вулкана. Плине, ближчає до мене, от приплила до Алупки, вдарилася об скелю Айвазовського 4, вкрила її срібними бризками і сама десь сховалася, зникла; чи скеля її проковтнула, чи дерева прекрасного, художницьки обсадженого парку, найпаче гонкі, густі кипариси, застують мені бачити її...

Я повів очима на північний схід. З другого моря, з моря густої листви зеленої, позирають зграбні башти і башточки Воронцовського палацу5; мавританський і взагалі східний штиб немов вичитує мені минувшину східних народів. Перед мене встає Крим з греками, генуезцями, турками, татарами, москалями. Я трохи здригнув, мимоволі очі потяглися ще більш на північ. По взгір'ю розкинулася Алупка... Вона ще спить... Куняє прехороша мечеть з своїм високим мінаретом: мені здається, що він вип'явся вгору, аби зазирнути в очі Ай-Петрі, глянути на сніги білі в широких щілинах високої гори скелястої, але, побачивши, яка темна гнобительська хмара суне з півночі на Ай-Петрі, мінарет злякався, принишк, доки мулла кличучи "правовірних" на молитву, не зрушить його спокою...

Ай-Петрі, здалося мені, дивиться так суворо, що я скоріше повернувся знов до моря; таке воно ласкаве, привітне, спокійне, але на обрії нема вже дощу того срібного.

Я схилився на канапку і невдовзі задрімав; а коли прокинувся і вийшов на балкон, округи мене панував, привітно всміхаючись, чудовий ранок веселий! Ясно-блакитний перекіт небесний горить так радісно, так паше, ніби злегенька він колихається, буцім він дише... За кілька хвилин з південного сходу показалися пухкі, хвилевидні тумани; плинули вони спершу проквільно, щодалі все швидше, все густішали, гуртувалися, нарешті злилися в одну масу і суцільним муром закрили перед мене увесь обрій південний. Частина моря під

тим муром посивіла; барвою своєю превподобилась до барви муру.

Я почув, що й душу мою пойняв якийсь темрявний сум, не то щоб важкий, не скажу, щоб і прикрий, але небажаний, як небажане усе те, що застує, не дає нам бачити ясний світ... Я ладен був тікати до світлиці, аби не бачити того муру молочнохмарного, але ось на сході обрій зайнявся рожевим полум'ям. З-за гори, з-за Місхору полум'я те все ширшало на море; широченною смугою довгенястою ринуло на хмарний мур і одним ментом буцім спалило його! Замість муру сивого над південною стороною моря стояв мур багряно-золотий, і сягав він вгору високо, впираючись в саму блакить пере-кіту. Море під новим муром почервоніло; здавалося, вода горить геть-геть глибоко, здавалося, огонь пробрався аж на саме дно морське. Ще одна хвилина — і червоно-золоту барву і моря, і неба заслали усі веселчині барви. З-за гори викочувалося сонце, викотилось і поплило вгору по небу, відбиваючись в морі...

Картина невимовно чарівна!.. Я німо любував з неї увесь зачарований, увесь перейнятий її красою величавою. Я упивався на повні груди і красою велетня-природи, і невимовно чистим, свіжим, бадьорим повітрям дивно-величавого ранку, і могутньою силою "сотворшаго вся сія"... Душею, серцем, усім почуттям своїм я потонув у тій красі, в тій могутній силі. Я думав...

Ні, я нічого не думав! Я не спроможен був нічого думати. Потонувши в оглядання краси, упоєний нею, я стояв німо, нерухомо... Разом з тим я чув, що в серці у мене клекоче ненависть до лютої злості, до хижого озвірення чоловіка проти чоловіка...

— За що?..

Я держався обіруч за бильця ґанку; здавалося, що мої ногті входять в дерево, що на мене находить жадоба помсти, і не спостеріг я, куди і коли поділося і море, і червоний мур... Передо мною їх не було.

На тому місці, де я звик бачити, де ще за одну чи дві хвилини бачив море, тепер стояла довжезна висока гора ясно-сивого, ніби молочного, клоччя з розскубаної бавовни. Гора та була така висока, що застувала бачити блакить над морем. Я не встиг ще добре оглянути ту чудну гору бавовняну, як вона рушила на північ... Вона усією своєю масою сунулася на парк, на сад, на кам'яницю, де я жив, на ґанок, де я стояв...

Я почув на собі свіжу вогкість, немов до тварі моєї притулив хто вогкий рушник.

Я глянув на тепломір: температура різко перемістилася: живе срібло з 18°I^ упало на 12°. Не встиг я і на одну хвилину стямитися серед обставин, в яких зроду вперше опинився, як та гора бабовняна розлізлася надвоє: одна частина ніби спинилася в саду між деревами проти мене, а друга покотилася яром-долиною на церкву, усю її обгорнула і закрила... Друга частина за хвилину-дві почала рушати повагом, закриваючи собою і палац, і мечеть, і мінарет, та просто на Ай-Петрі. Доки маса плила, я стояв в густому, наче бавовняному або пуховому тумані. Вперше на своєму віку я бачив морський туман...

Стоячи в тумані, я нічого не бачив округ себе: ні стіни, ні вікон, ні дверей. Я стояв нерухомо, здивований. Почував, що на тварі у мене вогкість, що треба її втерти, але я боявся відвести руки з бильця. Нарешті, не тямлю з якої речі, я зробив ступінь назад, стиснув лице долонями, заплющив очі і силкувався міцніш притиснути свої підошви до підлоги аби впевнитися, що я дійсно стою і стою на твердому грунті. Я почував, наче в голові у мене гуде, наче виски мені щось стискає, чую, що кров по

жилах тече швидше, серце б'ється скоріше; не бачу, а почуваю, що біля мене чиясь постать!

Хто се такий? Звідкіль він взявся? Двері з моєї світлиці на замку, кудою і коли він прийшов? Розплющую очі і бачу, виразно бачу: попліч мене чоловік середнього зросту, голова лиса, клинувата, чоло широке, думне, очі ясно-блакитні, добрі такі, ласкаві, як ласка нені; привітні, як привіт молодої любленицi; вуса густі, великі, сиві; з-під них знати теплу, сердешну усмішку; погляд оксамитово-ніжний, але, як і вся твар, скорботно-величавий... Хто він такий? Придивляюся пильно. Боже великий! Та се ж Шевченко, Тарас Шевченко той самий, як дві краплі води, якого я цілу ніч бачив у думці, пишучи нарис про перебування його в Новопетровському фортіб...

Радісно затремтіло моє серце. Глибока, побіжна радість всього мене пронизала, але разом з тим я, радіючи, почував себе якось ніяково. Ще більш зросли і мої радощі, і моє здивування, і моя нестяма, коли я вчув, що долоня його руки лежить на голові моїй лисій... Я вчув, що з-під долоні його ллється на мене тепло; нарешті чую його м'який голос. Я силкуюся почути, розібрати слова його, напружую уші, очі, серце... Ні! Не розберу... Я хочу нагнути голову ближче до вуст його, але. одним ментом все зникло... Стою серед ґанку самотою, як і стояв... Море чисте, спокійне; небо голубе, аж паше, сонячне проміння снопом сиплеться в воду, туману ані сліду; тільки по листві дерев проти сонця горить різнобарвними іскрами маса дрібних самоцвітів; то краплиночки, що туман лишив по листі...

А Шевченко?

То була галюцинація...

Я сидів на ґанку з важкою душею... Розумів, що то була галюцинація, тямив потроху і причину її, та не спроможен був відірватися від тієї галюцинації, визволитися з-під впливу її, забути про неї... И тямив і почував потребу швидше перейти до світлиці, упасти на ліжко і спочити, але ж я не чув в собі сили підвестися, відірвати очі від моря...

1896

1 Жемчужников Лев Михайлович (1828—1911) — український і російський художник, близький знайомий Т. Г.Шевченка.

2 Працював я ...над перебуванням Шевченка на другому засланні...— тобто над біографією Т. Г. Шевченка. Розділ, який тут згадується, піц заголовком "Тарас Шевченко на другому засланні (17/29 жовтня р. 1850—2/14 серпня р. 1857)" надруковано у 1896 р. в "Записках Наукового товариства імені Шевченка" (т. 13, с 1—76).

3 ...море суворе, непривітне, "невмитє"...— Ремінісценція з вірша Т. Шевченка "І небо невмите, і заспані хвилі..." (1848).

4 Айвазовський Іван Костянтинович (1817— 1909) — російський живописець, мариніст.

5 ...б ашточки Воронцовського палац у...— Йдеться про палац в Алупці, побудований у своєму маєтку російським генералом і державним діячем Михайлом Семеновичем Воронцовим (1782—1856) у період його перебування на посту новоросійського генерал-губернатора та намісника Бессарабії (1823—1844). Визначна пам'ятка архітектури.

б Новопетровський форт — фортеця в Оренбурзькій губернії на півострові Мангишлак (тепер місто Форт Шевченка в Казахській РСР), де Т. Шевченко перебував на засланні в 1850—1857 рр.